

सव्य आङ्गिरसः। इन्द्रः। जगती, १४-१५ त्रिष्टुप् ।

अभि त्यं मेषं पुरुहूतमृग्मियमिन्द्रं गीर्भिर्मदता वस्वो अर्णवम्।

यस्य द्यावो न विचरन्ति मानुषा भुजे मंहिष्ठमभि विप्रमर्चत ॥ १ ॥०५१ ॥०१

त्यम्- तम्। मेषम्- सर्वहितसंश्लेषकरम्। मिष संश्लेषणे। क्रान्तदर्शिनं वा। मिषधातोः दर्शनार्थः। प्रसिद्धः काव्येषु मिषतां सर्वरक्षसामित्यादिषु। पुरुहूतम्- बहुभिराहूतम्। ऋग्मियम्- ऋग्भिः स्तुतम्। वस्वः- प्रेम्णः। वस स्नेहे। अर्णवम्- समुद्रम्। इन्द्रम्- इन्द्रियेशनशीलम् देवम्। गीर्भिः- मन्त्रैः। मदत- हर्षयत। तर्पयत। मदी हर्षे। मद तृप्तियोगे। यस्य- यस्य शक्तयः। मानुषा- मनुष्याणां हिताय। द्यावः न- सूर्यरश्मय इव। विचरन्ति- विशेषेण चरन्ति। मंहिष्ठम्- तं महात्मानम्। विप्रम्- मेधाविनम्। भुजे- अमृतभोगाय। अभ्यर्चत- अभिपूजयत ॥१॥

अभीमवन्वन्स्वभिष्टिमूतयोऽन्तरिक्षप्रां तविषीभिरावृतम्।

इन्द्रं दक्षास ऋभवो मदच्युतं शतक्रतुं जवनी सूनृतारुहत् ॥ १ ॥०५१ ॥०२

ऊतयः- रक्षाशक्तयः। दक्षासः- समर्थाः। ऋभवः- चिद्रश्मयः। स्वभिष्टिम्- शोभनाभिगमनम्। इष गतौ। अन्तरिक्षप्राम्- अन्तरिक्षं चित्ताकाशं वा पूरयन्तम्। तविषीभिः- बलैः। तवषीशब्दो बलनामसु पठितः। आवृतम्। ईम्- एनम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। अभि- अभितः। अवन्वन्- भजन्ति। वन संभक्तौ। मदच्युतम्- हर्षगामिनम्। च्युङ् गतौ। शतक्रतुम्- प्रभूतसङ्कल्पम्। प्रभूतप्रज्ञम्। प्रभूतकर्माणम्। जवनी- प्रेरयित्री। सूनृता- प्रियहिता वाक्। सुतरामप्रियमूनयतीति सूनृ। तद्वतं चेति सूनृतम्। आरुहत्- आरुह्याविवेश ॥२॥

त्वं गोत्रमङ्गिरोभ्योऽवृणोरपोतात्रये शतदुरेषु गातुवित्।

ससेनं चिद्विमदायावहो वस्वाजावद्रिं वावसानस्य नर्तयन् ॥ १ ॥०५१ ॥०३

त्वम्- भवान्। गोत्रम्- जडप्रतीकपर्वतं मेघं वा। अङ्गिरोभ्यः- अङ्गनशीलेभ्य उपासकेभ्यः। अप
अवृणोः- अपवरणं कृतवानसि। उत- अपि च। अत्रये- हव्यभक्षकाग्निभूतायोपासकाय। शतदुरेषु-
वृत्रकृतबन्धनानां शतद्वारेषु। गातुवित्- गमनवित्। गा गतौ। वावसानस्य- स्वस्मिन्निवसतः। वस
निवासे। आजौ- आत्मावरणशक्तिभिः कृते युद्धे। अद्रिम्- जडप्रतीकगिरिम्। नर्तयन्- विचालयन्।
विमदाय- दर्परहिताय। ससेन- अन्नेन। ससशब्दोऽन्ननामसु पठितः। वसु- सम्पदम्। अवहः-
प्रापितवान्। ॥३॥

त्वमपामपिधानावृणोरपाधारयः पर्वते दानुमद्वसु।

वृत्रं यदिन्द्र शवसावधीरहिमादित्सूर्यं दिव्यारोहयो दृशे ॥ १ ॥०५१ ॥०४

यत्- यदा। इन्द्र- परमेश्वर। अहिम्- सर्पवत् अस्मन्मनसि प्रज्ञारहितान्धकारे निहिताम्। वृत्रम्-
आत्मावरणशक्तिम्। शवसा- शक्त्या। अवधीः। तदा। त्वम्। अपाम्- चित्ताधारशक्तिप्रवाहाणाम्।
अपिधाना- अपिधानानि। अप अवृणोः- अपावृणोः। दानुमद्वसु- दानयोग्यां संपदम्। पर्वते-
जडप्रतीकगिरौ निहिताम्। आधारयः- जडं भित्त्वा धृतवान्। आत्- अनन्तरम्। इत्- एव। सूर्य-
आत्मसूर्यम्। दिवि- हृदाकाशे। दृशे- अस्मद्दर्शनाय। आरोहयः ॥४॥

त्वं मायाभिरप मायिनोऽधमः स्वधाभिर्ये अधि शुप्तावजुह्वत।

त्वं पिप्रौर्नृमणः प्रारुजः पुरः प्र ऋजिश्चानं दस्युहृत्येष्वाविथ ॥ १ ॥०५१ ॥०५

ये । स्वधाभिः- आत्मधारणाभिः । शुभौ अधि- शोभमाने अग्नौ । शुभ दीप्तौ । अजुह्वत- जुहुवुः ।
तेभ्यः पालनाय । त्वम् । मायिनः- मिथ्याज्ञानरूढभावनानि । मायाभिः- ज्ञानैः । मायाशब्दो
ज्ञाननामसु पठितः । अप अधमः- पातितवान् । नृमणः- नृषु चित्तयुक्त । त्वम् । पिप्रोः- पूरयितुः ।
आकाशवद्विस्तृतचित्तं कलुषभावनाभिः पूरयितुं यतमानस्य । पुरः- बन्धनम् । प्रारुजः- भग्नं
कृतवान् । रुजो भङ्गे । ऋजिश्चानम्- आर्जवगतिम् । दस्युहृत्येषु- चोरभावनाकृतहिंसासु । प्र-
प्रकर्षेण । आविथ- ररक्षिथ ॥५॥

त्वं कुत्सं शुष्णहृत्येष्वविथारन्धयोऽतिथिग्वाय शम्बरम् ।

महान्तं चिद्वुदं नि क्रमीः पदा सनादेव दस्युहृत्याय जज्ञिषे ॥ १ ॥०५१ ॥०६

त्वम् । कुत्सम्- कर्मशीलम् । कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । शुष्णहृत्येषु-
शोषणशक्तिभिः कृतासु हिंसासु सत्सु ताभ्यः । आविथ- ररक्षिथ । अतिथिग्वाय-
अतिथिभिर्गन्तव्याय । अतिथिपूजकाय । शम्बरम्- जडप्रतीकमेघघनम् । शम्बरशब्दो मेघनामसु
पठितः । अरन्धयः-बभञ्जिथ । रध हिंसायाम् । महान्तम्- प्रवृद्धम् । चित्- अपि । अर्बुदम्- मेघम् ।
अम्बूनि ददातीति अम्बुदः । अम्बुद एव अर्बुदः । पदा- चरणेन । नि- नितराम् । क्रमीः-
जलप्रवाहायाक्रान्तवानसि । सनादेव- चिरकालादेव । दस्युहृत्याय- चोरभावनानाशाय । जज्ञिषे-
आविर्भूतोसि ॥६॥

त्वे विश्वा तविषी सध्यग्घिता तव राधः सोमपीथाय हर्षते ।

तव वज्रश्चिकिते बाह्वोर्हितो वृश्वा शत्रोरव विश्वानि वृष्ण्या ॥ १ ॥०५१ ॥०७

त्वे- त्वयि । विश्वा- सर्वाणि । तविषी- बलानि । सध्रयक्- सध्रीचीनम् । हिता- निहितानि । तव ।
राघः- संसिद्धिः । राघ संसिद्धौ । सोमपीथाय- रसानुभवाय । हर्षते- उत्साहं प्राप्नोति । तव- भवतः ।
बाहोर्हितः- बाहोर्निहितः । वज्रः । चिकित्ते- अस्माभिर्ज्ञायते । कित ज्ञाने । शत्रोः-
अस्मद्विघ्नकारिणः । विश्वानि- सर्वाणि । वृष्ण्या- वीर्याणि । अव वृश्च- छिन्धि । ओव्रश्छू
छेदने ॥७॥

वि जानीह्यार्यान् ये च दस्यवो बर्हिष्मते रन्धया शासदव्रतान् ।

शाकी भव यजमानस्य चोदिता विश्वेत्ता ते सधमादेषु चाकन ॥ १ ॥०५१ ॥०८

आर्यान्- शीलसंपन्नान् । वि- विशेषेण । जानीहि- बुध्यस्व । ये । दस्यवः- चोराः । लोकक्षेमाय
अयच्छन्त एव स्वार्थाय भुञ्जानाश्चोराः । तानपि । जानीहि । बर्हिष्मते- कर्मानुष्ठानाय
आस्तुतदभयित्याधिभौतिके । चिदाकाशोपासकायेत्याध्यात्मिके । बर्हिःशब्दोन्तरिक्षनामसु पठितः ।
अव्रतान्- प्रकृतिनियतिविरोधिनः । शासत्- अनुशासनं कुर्वन् । शिक्षयन् वा । रन्धय- वशं गमय ।
रन्धयतिर्वशगमने इति यास्कः । यजमानस्य- पूजकस्य सङ्गतिकारकस्य दातुः । शाकी- शक्तः ।
चोदिता- चोदकः । भव । विश्वा- सर्वाणि । इत्- एव । सधमादेषु- सहमादनयुक्तेषु भवत्कर्मसु ।
चाकन- उद्दीपयामि कामये । प्राप्नोमि । कन दीप्तिकान्तिगतिषु ॥८॥

अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूभिरिन्द्र श्रथयन्ननाभुवः ।

वृद्धस्य चिद्वर्धतो द्यामिनक्षत् स्तवानो वम्रो वि जघान संदिहः ॥ १ ॥०५१ ॥०९

अनुव्रताय- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतशक्तये । अपव्रतान्- प्रकृतिनियतिविरोधिनः । रन्धयन्- हिंसन् ।
आभूभिः- समन्ताद्भवतीभिः । सर्वव्याप्तिमतीभिः । अदितिशक्तिभिः । अनाभुवः- खण्डितप्रज्ञाः ।

श्रथयन्- नाशयन्। श्रथ हिंसायाम्। इन्द्रः- परमेश्वरः। वर्धते। तस्य। वृद्धस्य- पूर्वं वृद्धस्य।
वर्धतः- इदानीमपि वर्धमानस्य। द्याम्- चित्ताकाशम्। इनक्षतः- व्याप्तवतः। इन्द्रस्य। स्तवानः-
स्तोता। वम्रः- मन्त्रोद्गिरणशील इति सायणः। सन्दिहः- सम्यगुपचितानि वृत्राणि। दिह उपचये।
वि- विशेषेण। जघान- नाशितवान्॥९॥

तक्षद्यत्त उशना सहसा सहो वि रोदसी मज्मना बाधते शवः।

आ त्वा वातस्य नृमणो मनोयुज आ पूर्यमाणमवहन्नाभि श्रवः॥ १ ॥०५१॥१०

यत्- यदा। उशना- कमनीय उपासकः। वश कान्तौ। सहसा- स्वसहनशीलेन। रोदसी-
द्यावापृथिव्यौ। आकाशोपलक्षितचित्तं पृथिव्युपलक्षितशरीरं। वि- विशेषेण। तक्षत्- तनूकृतवान्।
तक्ष तनूकरणे। तदा। सहः- सहनशीलसंपन्नम्। शवः- तव बलम्। मज्मना- शुद्ध्या। टुमस्जो
शुद्धौ। बाधते- अशुद्धिं बाधते। नृमणः- नृषु स्निग्धचित्त। त्वा- भवन्तम्। मनोयुजः-
चित्तसमाधयः। युज समाधौ। वातस्य- प्राणस्य शक्तयः। श्रवः- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणशक्तिम्।
अभि- अभिलक्ष्य। आ- आभिमुख्येन। अवहन्- प्रापयन्तु॥१०॥

मन्दिष्ट यदुशने काव्ये सचाँ इन्द्रो वङ्क वङ्कतराधि तिष्ठति।

उग्रो ययिं निरपः स्रोतसासृजद्वि शुष्णस्य दृहिता ऐरयत्पुरः॥ १ ॥०५१॥११

मन्दिष्ट- आनन्दस्वरूप। यत्- यदा। त्वम्। इन्द्रः। उशने- कमनीयेन। काव्ये- क्रान्तदर्शिना।
सचा- सह। वङ्क- कुटिलौ। वङ्कतरा- कुटिलतरौ चाश्वौ। अधि तिष्ठति- वशीकरोति। अश्वः
प्राणप्रतीकः। धारणायां प्राणस्य यत्कौटिल्यं भवति एकाग्रतया तदुच्यतेऽत्र। तदा। उग्रः- तीक्ष्णः।
ययिम्- सुमार्गे यान्तं प्रति। स्रोतसामपः- प्रवाहरूपजलम्। चित्ताधारशक्तिप्रवाहम्। नि-

नितराम् । असृजत्- ससर्ज । शुष्णस्य- चित्तस्नेहशोषकशक्तेः । दंहिताः- प्रवृद्धानि । दृह वृद्धौ ।
पुरः- बन्धनानि । वि- विशेषेण । ऐरयत्- भेदनाय प्रेरयामास ॥११॥

आ स्मा रथं वृषपाणेषु तिष्ठसि शार्यातस्य प्रभृता येषु मन्दसे ।

इन्द्र यथा सुतसोमेषु चाकनोऽनर्वाणं श्लोकमा रोहसे दिवि ॥ १ ॥०५१॥१२

येषु स्थितः । शार्यातस्य- दुष्टानामाक्रमितुः । यः शरितुं हिंसितुं योग्यान् समन्तान्निरन्तरमतति
व्याप्नोतीति दयानन्दः । प्रभृताः- प्रकर्षेण धृता भावनाः । मन्दसे- आनन्दयसि । तेषु । वृषपाणेषु-
रसानुभवेषु । वृषोऽत्र सेचकः । तस्य पानेषु । रथम्- भवद्वाहनं लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकभूतम् । आ
तिष्ठसि स्म- अधितिष्ठसि । इन्द्र- परमेश्वर । यथा- यथा यथा । सुतसोमेषु- निष्पन्नेषु रसेषु सत्सु
तान् । चाकनः- कामयसे । तथा तथा । दिवि- चिदाकाशे । अनर्वाणम्- चित्तगतिनिरोधादुदितम् ।
श्लोकम्- मन्त्रम् । आ रोहसे- अधितिष्ठसि ॥१२॥

अददा अर्भा महते वचस्यवे कक्षीवते वृचयामिन्द्र सुन्वते ।

मेनाभवो वृषणश्वस्य सुक्रतो विश्वेत्ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या ॥ १ ॥०५१॥१३

महते- महात्मने । वचस्यवे- मन्त्रकामाय । सुन्वते- रसनिष्पादकाय । कक्षीवते- चित्ते
विविधश्रेणीयुक्तायोपासकाय । इन्द्र- परमेश्वर । अर्भा- अर्णीं सूक्ष्मामिति भावः । वृचयाम्-
छेदनभेदनप्रकारां क्रियामिति दयानन्दः । आवरणभेदनक्रियामिति भावः । अददाः- दत्तवानसि ।
वृषणश्वस्य- वर्षकस्याश्वस्य प्राणस्य । मेना- मान्या ज्ञानवती प्रमाणभूता शक्तिर्वाग्वा । मेनाशब्दो
वाङ्मनामसु पठितः । मेना मानयन्त्येना इति यास्कः । मन ज्ञाने । अभवः- बभूविथ । सुक्रतो-

अग्निभूत । सवनेषु- सोमाभिषवेषु रसनिष्पत्तिषु । ते- भवतः । विश्वा- सर्वाणि । इत्- एव ।
प्रवाच्या- प्रवक्तव्यानि ॥१३॥

इन्द्रो अश्रायि सुध्यो निरेके पज्रेषु स्तोमो दुर्यो न यूपः ।

अश्वयुर्गव्यू रथयुर्वसूयुरिन्द्र इन्द्रायः क्षयति प्रयन्ता ॥ १ ॥०५१ ॥१४

निरेके- विरेचनसमये । रिचिर् विरेचने । विचिर् पृथग्भावे । चित्तस्थप्रज्ञायाः वृत्तिभ्यः
पृथङ्नयनसमये । पज्रेषु- दृढेषु । सुध्यः- शोभनधारणासंपन्नान् । इन्द्रः- परमेश्वरः । स्तोमः-
मन्त्रभूतः । दुर्यो यूपो न- द्वारस्थ आश्रयभूतः स्तम्भ इव । युज्यते अस्मिन्निति यूपः । अश्रायि-
असेविष्ट । श्रिञ् सेवायाम् । अश्वयुः- प्राणकामा । गव्युः- ज्ञानकामा । रथयुः-
लक्ष्यप्रापकगतिकामा । वसूयुः- चित्तस्तम्भकामा । प्रयन्ता- शमदममयी । यम उपरमे । रायः-
जिज्ञासाभूतसंपत् । इत्- एव । इन्द्र- परमेश्वर । क्षयति- भवत्स्थितौ वर्तते । क्षि क्षये ॥१४॥

इदं नमो वृषभाय स्वराजे सत्यशुष्माय तवसेऽवाचि ।

अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्ववीरा स्मत्सूरिभिस्तव शर्मन्स्याम ॥ १ ॥०५१ ॥१५

वृषभाय- वर्षकाय । स्वराजे- आत्मभासावभासिताय । सत्यशुष्माय- सत्यबलाय । तवसे-
प्रवृद्धाय । इन्द्राय । इदम्- अयम् । नमः- प्रणामः । अवाचि । अस्मिन्- एतस्मिन् । वृजने-
आत्मावारकशक्तिभिः कृते युद्धे । वर्षावारकशक्तिभिः कृते अग्निकार्यात्मकयुद्धे वा । इन्द्र- परमेश्वर ।
सर्ववीराः- वीर्यसंपन्नाः सर्वे वयम् । सूरिभिः- ज्ञानिभिः । तव- भवतः । शर्मन्- मङ्गले । स्याम-
भवेम ॥१५॥